УДК 811.161.2’42
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2026.5/06

Островська Л. С.
https://orcid.org/0000-0003-1394-6797
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ІНТЕНЦІЙНОСТІ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТАТЕЙ)

У статті порушено проблему актуалізації категорії інтенційності як вияву авторської позиції в текстах українського наукового дискурсу на матеріалі сучасних лінгвістичних праць. Зауважено специфіку наукової комунікації як діалогу фахівців – суб’єктів наукової діяльності, що передбачає прямий вияв авторської позиції. Закцентовано увагу на тому, що питання актуалізації категорії інтенційності співвідноситься із проблемою реалізації власне-авторської вияву в наукових текстах. Указано, що чинний стильовий стандарт об’єктивності тексту, по суті, часто замінюється надмірним вживанням безособових конструкцій у науковому тексті, що унеможливлює адекватну наукову комунікацію й призводить до продукування знеособлених наукових текстів. Обґрунтовано необхідність експліцитної реалізації та актуалізації категорії інтенційності як безпосереднього вияву авторської позиції в сучасних українських наукових текстах як базового способу подолання знеособленості та клішованості наукового тексту. Простежено основні мовні засоби, які використовують науковці для актуалізації категорії інтенційності як вияву авторської позиції в текстах сучасного українського наукового дискурсу (на матеріалі сучасних лінгвістичних праць), а саме: оцінно-характеризувальні лексеми для підкреслення значущості для автора висловлених міркувань чи зауважень; вставні слова, що виражають авторську позицію або вказують на джерело авторських міркувань; означено-особові односкладні речення, у яких головний член виражений особово-дієслівною формою дійсного або наказового способу 1-ої особи множини; займенники ми і наш як етичний вияв приналежності до наукової спільноти; вставлені конструкції, що виражають особливе ставлення автора наукового тексту до заявленої теми.

Ключові слова: *науковий дискурс, науковий текст, наукова комунікація, категорія інтенційності, мовні засоби актуалізації інтенційності.*

Постановка проблеми. Загальновідомими стильовими вимогами до наукових текстів є логічність, ясність, послідовність та об’єктивність викладу [4; 7; 9; 11], до того ж кожен текст обов’язково позначений і категорією автора. Автор тексту наукового дискурсу насамперед постає суб’єктом наукової діяльності, який проводить відповідні дослідження, формує гіпотези, доводить слушність того чи іншого погляду на наукову проблему, формулює власну позицію щодо того чи іншого питання, несе наукову відповідальність за достовірність оприлюднених результатів дослідження. З огляду на це закономірно постає питання про специфіку вияву авторської позиції, актуалізацію інтенційності наукового тексту, адже дискурс наукової комунікації насамперед передбачає діалог фахівців для розв’язання тої чи іншої актуальної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню категорії інтенційності як однієї з визначальних для дискурсу / тексту присвячені праці провідних сучасних українських лінгвістів. Зокрема А. Загнітко наголошує на регулярності реалізації інтенційного змісту в кожному реченні [2, с. 458]. Тісний зв’язок комунікативної інтенції автора як його усвідомленого або інтуїтивного наміру із власне-формальним виявом тексту підкреслює Ф. Бацевич [1, с. 25–33]. С. Шабат-Савка комунікативну інтенцію визначає як міжрівневу категорію, що напряму детермінує увесь комплекс мовленнєвої діяльності автора й мовні засоби вербалізації дискурсу [12, с. 357].

Питання вияву категорії інтенційності, на нашу думку, співвідноситься із проблемою реалізації авторської індивідуальності, що в сучасних українських, зокрема, лінгвістичних, науко-

© Островська Л. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

вих текстах набуває доволі специфічного вияву. Зокрема, П. Селігей вказує на суперечність чинних стандартизованих вимог до наукового тексту й самої сутності наукової діяльності як «глибоко новаторської», на його переконання, у науковому тексті автор не повинен самоусуватися, оскільки надмірна знеособленість наукового тексту жодним чином не доводить його науковість, а є спадком тоталітарної системи, у якій існувала українська наука ХХ ст. [10, с. 469–475]. Більш категоричною в оцінці надмірної клішованості наукових текстів й нівеляції авторського вияву є Н. Зелінська, яка кваліфікує знеособленість наукового дискурсу «імітацією чи профанацією» наукової діяльності, акцентуючи увагу на важливості актуалізації інтенційності наукового тексту [3, с. 54–60].

Спробі психологічного портрету автора наукового тексту як суб'єкта наукової діяльності присвячена розвідка Н. Непийводи [8, с. 11–23]. Динаміку стильової норми наукового тексту на лексико-семантичному рівні [5, с. 41–56], комунікативно-прагматичні ознаки та функції наукового стилю простежила Н. Коць [6, с. 3–17].

Постановка завдання. Мета пропонованої статті – окреслити мовні засоби актуалізації інтенційності як вияву авторського наміру в текстах українського наукового дискурсу. Матеріалом для аналізу стали сучасні наукові лінгвістичні праці, зокрема монографії Ф. Бацевича (2009), А. Загнітка (2018), Н. Хомського (2000), а також збірники наукових публікацій «Лінгвістичні студії» (2023–2024 рр.).

Виклад основного матеріалу. Інтенцію наукового дискурсу сучасні лінгвісти визначають як інтенцію аргументування [12, с. 319]. Логічним звідси постає висновок, що за кожним науковим аргументом стоїть суб'єкт наукової діяльності – автор наукового тексту, який і виявляє свою суб'єктність безпосередньо в тексті. Проте численні спостереження за сучасним українським науковим дискурсом, зокрема лінгвістичним, дають підстави стверджувати, що здебільшого вимога об'єктивності викладу в наукових текстах і досі реалізується через надмірне вживання пасивних, безособових та інфінітивних конструкцій. Наприклад, наведемо такий послідовний уривок тексту з наукової статті: *У процесі дослідження* ***було використано*** *такі методи: аналізу наукових досліджень, синтезу, наукової абстракції та узагальнення. За допомогою методу аналізу наукових досліджень* ***було здійснено*** *огляд наявних сучасних наукових напрацювань з обраної проблематики.* ***Здійснено*** *синтез різних підходів до лінгвопоетичного аналізу, що дозволило поєднати теоретичні та практичні аспекти вивчення наукових текстів. Використання наукової абстракції* ***дало змогу*** *виокремити основні лінгвістичні категорії, що визначають поетичність наукового дискурсу. У результаті аналізу* ***були узагальнені*** *лінгвопоетичні засоби, що найбільш часто трапляються в наукових текстах різних галузей* (М. Гарбар, Г. Навчук, О. Хававчак, с. 63). Очевидно, що така одноманітність синтаксичних конструкцій ускладнює сприйняття тексту й загалом знеособлює вияв авторської позиції та авторського аргументування. Намагаючись виявити причини такої знеособленості українського наукового тексту, П. Селігей наголошує на тяглості цієї традиції як певної інерції в українській науці, сформованої ще від 1930-хх років минулого століття, коли українські науковці працювали в умовах тоталітарного радянського суспільства [3, с. 465]. На нашу думку, така клішованість викладу наукового тексту однозначно не на користь розвитку науки, поширенню наукових знань, залученню до наукових досліджень нового покоління науковців, адже кожен автор як окрема мовна особистість реалізує себе в мовленні індивідуально, через властиві тільки цій особистості мовні засоби, а більшість сучасних наукових текстів справляють враження автоматизованого згенерованого тексту, де автор як активний суб'єкт відсутній загалом. Більше того, як слушно зауважує Н. Зелінська, непоодинокими стають і випадки псевдонауковості, що ховається на такими безособовими клішованими конструкціями [3, с. 57].

Ми беззаперечно погоджуємося з думкою П. Селігея, що важливо, аби стильова вимога об'єктивності й стандартизованості наукового тексту не зводилася до мовного штампу й не заперечувала творчого «я» автора [10, с. 470]. Проте сформовану відповідну традицію безособовості українського наукового дискурсу, за якої навіть найавторитетніші дослідники у своїй галузі намагаються уникати експліцитного вияву суб'єктивно-оцінного авторського ставлення, вкрай складно подолати. Особливо така специфіка об'єктивно-імпліцитного вияву авторської позиції українського дискурсу впадає у вічі порівняно зі світовим науковим дискурсом. Показовим прикладом буде уривок з монографії відомого лінгвіста Н. Хомського, де об'єктивність викладу наукової теорії не заперечує безпосередньо виявленої й особливо підкресленої авторської позиції: ***Мої роздуми*** *про дослідження мови будуть здебільшого позбавлені технічних деталей і матимуть певною*

мірою гіпотетичний та особистісний характер. Окрім цього, ***я не маю наміру*** *здійснити спробу узагальнення теперішнього стану знань у тих галузях дослідження мови, стосовно яких маю певні міркування, або глибоко обговорювати чинні дослідження.* ***Я радше хотів би*** *зосередитися на меті та суті справи, висунути питання і –* ***сподіваюся*** *– пояснити, чому питання прикладної лінгвістики могли б зацікавити й тих, хто не дуже глибоко захоплений співвідношенням між підставами запитання й анафорою, принципами нормативної послідовності у фонології, зв'язком інтонації ці сферою заперечення та ін.* ***Я окреслює*** *те, що* ***мені здається*** *відповідним обрамленням, у межах якого дослідження мови може становити загальніший пізнавальний інтерес, і розгляну можливості побудови певного типу теорії людської сутності на основі вибраного взірця* (Н. Хомський, с. 31; переклад Ф. Бацевича). З-поміж основних мовних засобів вираження авторської позиції в наведеному уривку особливе функційне навантаження має займенник 1-ої особи однини *я*, що демонструє пряму вказівку на автора висловлених міркувань. Сучасні українські лінгвісти ще уникають вживання займенника *я* як основної форми вияву авторської позиції, хоча вдаються до інших мовних засобів, що допомагають експліцитно актуалізувати категорію інтенційності й реалізувати вияв саме авторської суб'єктної позиції.

Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчує, що в сучасному українському науковому дискурсі переважають такі основні мовні засоби актуалізації категорії інтенційності як вияву авторської позиції:

1) оцінно-характеризувальні лексеми для підкреслення значущості для автора висловлених міркувань чи зауважень: *У сучасній граматиці* ***істотно переосмислювані*** *традиційні підходи до тлумачення частиномовних класів слів через пошук відповідних когнітивних мотивацій, функційних статусів, прагматичних орієнтувань та інше. Кожний із таких підходів* ***цілком заслуговує на увагу****, оскільки досліджує той чи той категорійний клас у відповідному аспекті: когнітивний розгляд із* ***активним використанням*** *концептуально-репрезентативного аналізу та когнітивноматричного методу зосереджує увагу на встановленні основного чи визначального концепту частиномовного класу (предметність – для іменника, ознаковість – для прикметника та ін.), функційний – передбачає встановлення й диференціювання первинних і вторинних виявів лексемних множин категорійних класів, прагматичний – орієнтований на вивчення інтенційних можливостей відповідних форм частиномовних класів. У цьому розрізі* ***істотним постає*** *встановлення кваліфікаційних ознак частиномовного класу сполучників зі з'ясуванням особливостей і закономірностей їх парадигмальності, позиційності, структурності та функційності, оскільки в загальній множині наукових студіювань найбільшою мірою зосереджувана увага на співвідносності аналітичних і синтетичних тенденцій у сполучниковому класі, а також на встановленні спеціалізованості й транспозиційності в його структурі (Вондрачек (Česka) 1967; Городенська 2007, 2010; М. Мірченко та ін.),* ***водночас актуальним постає*** *з'ясування позиційного усталення і/чи неусталення сполучникових слів, визначення ємності парадигмальності сполучників загалом та кожного зокрема.* ***Не менш важливим є*** *розкриття функційної наповнюваності сполучникових слів – від часткового до повного розмивання первинної семантики* (А. Загнітко 2024, с. 16); ***Не менш значущим*** *є врахування еволюції лінгвістичних поглядів на категорійний статус іменникових відмінків, морфологічних родів, морфологічних чисел, морфологічних форм часу та ін.* ***із належним осмисленням*** *місця граматичної концепції відомих науковців в історії лінгвістичної думки* (А. Загнітко 2018, с. 365); *Об'єктом дослідження є* ***важлива*** *для встановлення статусу українців в російській імперії лексема малорос* (Н. Ясакова); *Важко уявити історію українського словотвору без такого важливого чинника, як діалектна диференціація мови* (Василь Ґрещук, Валентина Ґрещук, с. 13); *Спостереження над українським сонетним віршем дає* ***вдячний*** *матеріал для аналізу численних повторюваних конструкцій, де лексичний, лексико-граматичний повтор виступає своєрідною композиційною домінантою, займаючи різні структурні позиції, виконуючи відповідну образно-смислову, функціональну роль* (А. Мойсієнко, с. 94);

2) вставні слова, що виражають авторську позицію, вказують на джерело авторських міркувань, іноді – на емоційне забарвлення: ***Безумовно,*** *рідна мова кожної людини виконує всі ці функції, а також низку інших, які найповніше виявляються в опозиціях «рідна/нерідна (чужа) мова».* ***Крім того****, найважливіші функції будь-якої живої мови, які розглядають із позиції мови рідної, отримують додаткові смислові нюанси,* ***так би мовити****, «обертони»* (Ф. Бацевич, с. 48); ***На нашу думку****, варто здійснювати поглиблений концептуальний аналіз окремого лінгвоментального конструкту,*

оскільки така ретельна поетапна наукова розвідка дозволяє дослідити та схарактеризувати особливості вияву понятєвого, асоціативно-образного та оцінного складників структури концепту (Т. Бойко, с. 48); *Сьогодні букву «ґ» кваліфікують як «націоналістичну» і «репресовану», але вона,* ***на щастя,*** *повернулася в український алфавіт* (Т. Космеда 2023, с. 178);

3) означено-особові односкладні речення, у яких головний член виражений особово-дієслівною формою дійсного або наказового способу 1-ої особи множини: ***Нагадаймо****, що жанр епіграми створений в епоху Античності (Платон, Сапфо, Анакреонт, Катулл, Марціал, Ювенал та ін.), але він продовжує розвиватися і сьогодні, як удосконалюється й дефініція цього жанру* (Т. Космеда 2024, с. 70); ***Простежуємо*** *вказівку на авторську оцінку, протиставлення себе особі, якій присвячено епіграмний дискурс* (Т. Космеда 2024, с. 72); ***Уважаємо****, що постать Ольги Косач-Драгоманової як багатогранної лінгвоперсони – письменниці, літературно-громадської діячки, перекладачки, фольклористки, члена-кореспондента Всеукраїнської академії наук (1925 р.) і багатодітної матері, яка дала світу геніальну Лесю Українку, – заслуговує значно більшої уваги науковців* (Н. Данилюк, с. 18); *У нашій праці* ***послуговуємося*** *загальнонауковими методами аналізу та синтезу, опису та систематизації результатів дослідження, методом індукції (від тексту/дискурсу до автора), а також лінгвістичним методом контекстуального аналізу одиниць тексту/дискурсу, що передбачає врахування важливих позатекстових елементів, зумовлених особливостями соціально-політичної ситуації та історико-літературної доби* (Н. Данилюк, с. 19); ***Звернемо*** *також увагу на неоднакове тлумачення сучасними науковцями поняття «рідна мова» (англ. native language, first language, mother language, mother tongue, language of the country, нім. Muttersprache, фр. langue maternelle)* (Н. Данилюк, с. 22);

4) займенники *ми* і *наш* як етичний вияв приналежності до наукової спільноти: *Усі* ***ми*** *є свідками того, як у досліджуваний період істотно активізувалися в твореннi та функціонуванні різноманітні жаргонізми: балалайка «безпілотний літальний апарат "Shahed"», передок «передова; частина лінії оборони, найближча до ворога»; дискотека «активні бойові дії» (військовий жаргон); баг/бага «помилка, збій програми в комп'ютері», хакати «зламувати сайт, захист у програмі» (комп'ютерний жаргон); сканувати «списувати», вангувати «передбачати» (молодіжний жаргон); фара «радар» (автомобільний жаргон); дисер /дисертуха «дисертація» (науковий жаргон); крайок «крайній напівоборонець» (спортивний жаргон) та багато ін. До речі,* ***ми*** *переконані, що останній соціолектизм є досить вдалим утворенням на питомій основі, яке заміняє небажані нові запозичення латераль, фулбек* (О. Стишов, с. 121–122); *Результати* ***нашого дослідження*** *демонструють, що однією з тематичних домінант сучасної прикладної лінгвістики є поняття мовної здатності (Language Aptitude), якій присвячений випуск 41 (Volume 41)* (І. Біскуб, с. 144);

5) епіграфи до наукових статей, які виражають особливе ставлення автора статті до заявленої теми: *«Рідна мова сама собою творить історію своїх носіїв: кожне її слово, кожна буква й кожний звук – це свідчення "глибинної сутності", "давньої історії", "величі", "розуму", "морального начала", "духовності" й "душевності" людей, які розмовляють цією мовою» [Анна Штекенброк, 2013: 63]* (Т. Космеда 2023, с. 172).

Висновки. Сучасні українські лінгвісти роблять спроби подолати знеособленість викладу в текстах наукового дискурсу, проте уникають прямого вживання займенника *я* як власне-авторського вияву, вдаючись переважно до таких мовних засобів актуалізацій інтенційності як експліцитного вияву авторської позиції: оцінно-характеризувальні лексеми для підкреслення значущості для автора висловлених міркувань чи зауважень; вставні слова, що виражають авторську позицію або вказують на джерело авторських міркувань; означено-особові односкладні речення, у яких головний член виражений особово-дієслівною формою дійсного або наказового способу 1-ої особи множини; займенники *ми* і *наш* як етичний вияв приналежності до наукової спільноти; епіграфи до наукових статей, які виражають особливе ставлення автора статті до заявленої теми.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Категорії комунікативної лінгвістики : спроба визначення. *Мовознавство*. 2003. № 6. С. 25–33.

2. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

3. Зелінська Н. В. Стаття у фаховому виданні: комунікація, імітація, профанація? *Наука України в світовому інформаційному просторі*. Вип. 8. 2013. С. 54–60.
4. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. 304 с.
5. Коць Т. А. Комунікативно-прагматичні ознаки та функції наукового стилю сучасної української літературної мови. *Українська мова*. 2022. 4 (84). С. 41–56.
6. Коць Т. А. Лексико-семантичні процеси в сучасних наукових текстах: від динаміки літературної норми до стильового поліморфізму. *Українська мова*. 2024. № 1. С. 3–17.
7. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
8. Непийвода Н. Ф. Автор наукового твору: спроба психологічного портрета. *Мовознавство.* 2001. Вип. 3. С. 11–23.
9. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови: навч. посібник. з алґоритмичними прописами. 3-тє вид., переробл і доп. Київ: Центр навчальної літератури, 2021. 426 с.
10. Селігей П. Світло і тіні наукового стилю : монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2016. 627 с.
11. Семеног О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 216 с.
12. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці : «Букрек», 2014. 412 с.

Ілюстративний матеріал:

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: лінгвофілософські нариси : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 192 с.
2. Біскуб І. Quo vadis? Прикладна лінгвістика у другій декаді XXI століття. *Лінгвістичні студії*. Вип. 47. 2024. С. 137–148.
3. Бойко Т. Особливості вербалізації макроконцепту життя (на матеріалі оповідання В. Винниченка «Дрібниця»). *Лінгвістичні студії*. Вип. 46. Вінниця: 2023. С. 47–59.
4. Гарбар М., Навчук Г., Хававчак О. Лінгвопоетика наукового дискурсу: аналіз мовних засобів побудови наукових текстів. *Лінгвістичні студії*. Вип. 48. Вінниця: 2024. С. 61–72.
5. Ґрещук Вас., Ґрещук Вал. Дериватологійна концепція професора П. І. Білоусенка. *Лінгвістичні студії*. Вип. 46. Вінниця: 2023. С. 7–16.
6. Данилюк Н. Використання української та іноземних мов як риса лінгвоперсони Олени Пчілки (до 175-річчя від дня народження). *Лінгвістичні студії*. Вип. 48. Вінниця: 2024. С. 17–36.
7. Загнітко А. Мовний простір граматики. Вінниця: Нілан-Лтд, 2018. 448 с.
8. Загнітко А. Сполучниково-протиставна парадигмальність: структура та функції. *Лінгвістичні студії*. Вип. 47. 2024. С. 15–24.
9. Космеда Т. Аспектуальна презентація лінгвофілософії Івана Франка (на матеріалі аналізу епіграмотворчості письменника). *Лінгвістичні студії*. Вип. 47. 2024. С. 68–82.
10. Космеда Т., Пересада Є. Історія лінгвографії: багатовекторна агресивна політика «русского мира». *Лінгвістичні студії*. Вип. 45. 2023. С. 172–184.
11. Мойсієнко А. Повторюваний компонент в організації цілісної структури сонетного тексту *Лінгвістичні студії*. Вип. 45. 2023. С. 90–104.
12. Стишов О. Розвиток лексики української мови в XXI сторіччі. *Лінгвістичні студії*. Вип. 47. 2024. С. 114–125.
13. Хомський Н. Роздуми про мову; пер. Ф. Бацевич. Львів: «Ініціатива», 2000. 352 с.
14. Ясакова Н. Лексема «малорос» в імперському і антиколоніальному дискурсах. *Лінгвістичні студії*. Вип. 48. 2024. С. 96–109.

Ostrovska L. S. MEANS OF ACTUALIZING THE CATEGORY OF INTENTIONALITY IN THE TEXTS OF UKRAINIAN ACADEMIC DISCOURSE (BASED ON LINGUISTIC ARTICLES)

The article addresses the problem of actualizing the category of intentionality as a manifestation of the author's position in texts of Ukrainian academic discourse, based on contemporary linguistic works. The specific nature of academic communication as a dialogue between specialists – subjects of scholarly activity – which presupposes a direct manifestation of the author's position, is highlighted. Attention is drawn to the fact that the issue of actualizing the category of intentionality correlates with the problem of realizing explicit authorial presence in academic texts. It is noted that the current stylistic standard of textual objectivity

is, in fact, often replaced by the excessive use of impersonal constructions in academic writing, which prevents adequate academic communication and results in the production of depersonalized academic texts. The necessity of the explicit realization and actualization of the category of intentionality as a direct manifestation of the author's position in contemporary Ukrainian academic texts is substantiated as a fundamental means of overcoming the depersonalization and formulaic nature of academic writing. The main linguistic means used by scholars to actualize the category of intentionality as a manifestation of the author's position in contemporary Ukrainian academic discourse are examined (based on contemporary linguistic works), namely: evaluative and characterizing lexemes used to emphasize the significance of the expressed considerations or remarks for the author; parenthetical words expressing the author's position or indicating the source of the author's considerations; definite-personal one-member sentences in which the principal part is expressed by a first-person plural verb form in the indicative or imperative mood; the pronouns we and our as an ethical manifestation of belonging to the academic community; and inserted constructions expressing the author's particular attitude toward the stated topic.

Keywords: *academic discourse, academic text, academic communication, category of intentionality, linguistic means of actualizing intentionality.*

Дата першого надходження статті до видання: 31.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.11.2026